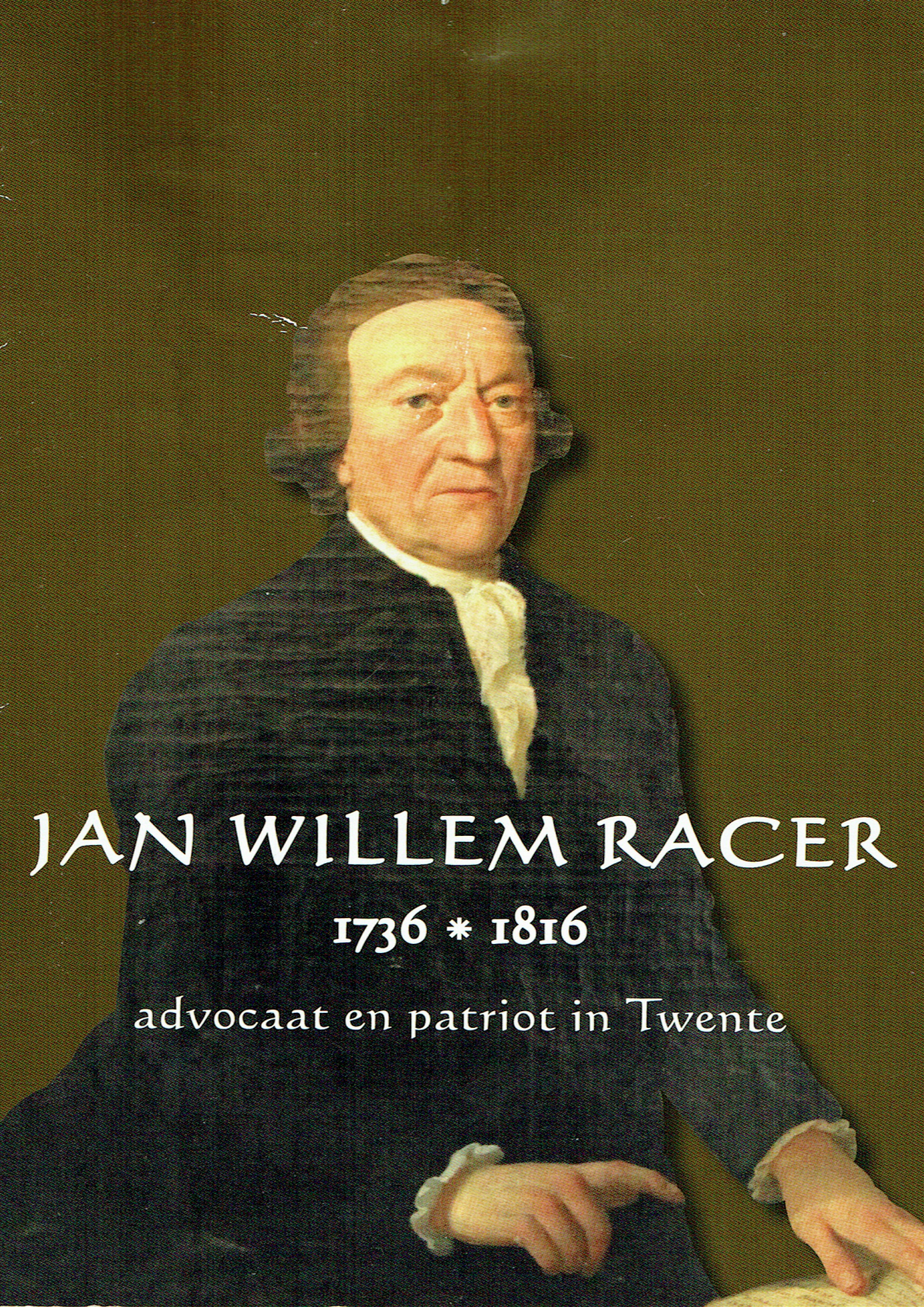

JAN WILLEM RACER

1736 * 1816

advocaat en patriot in Twente

Voorwoord

Voor u ligt een beschrijving van leven en werk van de 18^e eeuwse advocaat en patriot Jan Willem Racer Naamgever van het rijksmonument Jan Willem Racerhuis in Oldenzaal dat sedert 1898 in gebruik is door de vereniging De Groote Sociëteit Oldenzaal.

Racer mag worden beschouwd als democraat van het eerste uur in Overijssel en Twente.

Tijdens het onderzoek en het schrijven van deze uitgave ben ik onder de indruk gekomen van zijn werkkraft, drijfveren en deskundigheid waarmee hij onrecht en vrijheid van burgers aan de orde stelde. Ik hoop dat bij de lezer een beeld ontstaat van een Overijsselse patriot die aan de wieg heeft gestaan van democratische rechten – en plichten - van burgers in onze provincie!

Een bijzonder woord van dank wil ik hier graag richten aan de heer *Hans* Krakers , initiator van dit historisch project voor de erkenning van Jan Willem Racer alsmede aan mijn co- writer de heer *Gerhard* Fliehe Boeschoten voor zijn aanstekelijkheid waarmee hij geschreven en gesproken heeft over deze belangrijkste Twentse advocaat en patriot.

Eveneens een woord van waardering voor *Seijer* Troost en *Helmuth* Heystek voor hun advies en aanvullingen. Tenslotte een woord van dank voor de welwillende medewerking van *Ruud* Olde Dubbelink van Museum het Palthe-Huis.

Jan Mistrate Haarhuis

Oldenzaal, maart 2010

*J.W. Racer, geschilderd door Menninshaum in 1754.
Het schilderij hangt in het Stedelijk Museum te Zwolle.
Foto: R. Riezenbos*

Advocaat en rechtshistoricus

Jan Willem Racer is op 1 juli 1736 geboren in Delden. Hij is vernoemd naar Jan Willem Friso, de Friese stadhouder die in 1711 bij de Moerdijk verdronk. Zijn moeder, Aleid van den Berg, was de dochter van een predikant in Borne. Zijn vader Georg Frederik Racer was lange tijd conrector aan het Atheneum (Lateinschule) in het Duitse Lingen. Het Graafschap Lingen is vanaf de zestiende eeuw verbonden met het Huis van Oranje. In 1578 verkochten de Staten Generaal van de Nederlanden het graafschap aan Willem van Oranje.

Na zijn conrectorschap in Lingen werd George Frederik tot predikant beroepen in Delden. Hij deed aanvankelijk zijn werk naar behoren totdat hij onenigheid kreeg met de leden van zijn gemeente. Hij ergerde zich aan het gedrag van diakenen omdat zij uit hun eigen winkels armen bedeedden. Het conflict werd weliswaar opgelost maar dominee Racer kon zich uiteindelijk toch niet verenigen met de oplossing en hij kreeg verlof om een beroep elders aan te nemen. Na tweeëntwintig jaar geestelijk leidsman in Delden, werd hij op 10 april 1744 beroepen in St. Croix in West Indië, (Amerikaanse Maagdeneilanden,). Vader Racer vertrok en liet zijn drie kinderen achter in Nederland. Arnolda Catharina, Johanna en Jan Willem werden ondergebracht bij hun grootmoeder. Na het overlijden van deze grootmoeder werden Jan Willem en Johanna opgenomen in het gezin van oom en tante Van den Berg in Borne. De oudste dochter Arnolda Catharina vertrok naar Amsterdam. Vader Racer overleed in 1747 op St. Croix , een voor Jan Willem ver en onbekend eiland. Brieven van hem aan zijn familie zijn bewaard gebleven. Daarin komt hij naar voren als een onverzettelijk beginselvast man met een veelzijdige belangstelling voor politieke zaken. Over

Jan Willems moeder zelf weten wij weinig; alleen haar huwelijksdag en dat zij vier kinderen ter wereld bracht. Zij overleed vóór 1742.

In 1748 vertrok Jan Willem naar Oldenzaal voor een studie aan de Latijnse school in de Sint Plechelmusbasiliek . In 1752 was hij zover dat hij kon gaan studeren in Groningen. Op 19 september 1754 liet Racer zich inschrijven aan de faculteit rechten. Een vier jaar rechtenstudie volgde. Op 3 mei 1758 promoveerde hij op de dissertatie '*de dotis repetitione*'. Twee maanden later werd hij door de Staten van Overijssel beëdigd als advocaat.

Carel George Graaf van Wassenaer-Obdam 1733 – 1800 stelde hem daarna aan als rentmeester van Twickel, een groot landgoed in zijn geboorteplaats Delden. Twee jaar later, op 13 augustus 1760 trouwde Racer met de dochter van de gemeenteontvanger van de stad Coevorden, Anna Jacoba Willemina Werndly. Enkele maanden daarna zegde hij zijn functie op als rentmeester en vestigde zich in Coevorden. Daar zou hij drie jaar verblijven. In 1763 keerde hij met vrouw en eerste zoon Fredrik Hendrik terug naar Twente en ging in Ootmarsum wonen. In 1768 vestigde hij zich als advocaat in Oldenzaal. Hij betrok daar de bekende woning van zijn oudoom Muntz , indertijd burgemeester en advocaat aan de Marktstraat (thans het gebouw waar de Groote Sociëteit in gevestigd is). Helaas vergat deze oudoom, die kinderloos was, bij leven te regelen dat het huis werd nagelaten aan zijn neef. Racer kocht het huis in 1769 van de erfgenamen van Muntz voor 3000 gulden.

Racer bouwde een omvangrijke praktijk op. Onder de vele cliënten was Sophia Carolina Florentina, Rijksgravin van Rechteren, de belangrijkste. Mede door de inspanningen van Racer bleef zij in het bezit van de heerlijkheden Almelo

en Vriezenveen. Familieleden hadden haar erfenis betwist op grond van een uitspraak van haar grootvader. Maar door oplettendheid van Racer keerde alles zich ten goede voor de gravin. Zij bleef zijn belangrijkste cliënte, in de periode 1772 – 1779 betaalde zij ruim 1400 gulden honorarium aan haar advocaat.

Racers grote praktijk bracht hem in contact met archieven en leidde tot bestudering van de oude rechten en rechtsgeschiedenis van Overijssel. Hij publiceerde in 1772 een wetenschappelijke werkstuk. Hij droeg dit werk, volgens gewoonte van die tijd, op aan de Drost van Twente, Sigismund Graaf van Heiden Hompesch tot Ootmarsum 1731 – 1790. Deze drost bleek later tijdens de patriottentijd een van zijn grootste tegenstanders.

De Patriottenbeweging

De patriottenbeweging was een typisch 18^e eeuwse politieke stroming gebaseerd op de idealen van de Verlichting; het geloof in de redelijkheid van de mens, vooruitgang van de maatschappij door ontwikkeling van het verstand. Kenmerkend voor de patriotten waren ook hun oude grieven tegen de oligarchie van de Drost en de Oranjegezinden.

In 2007 hield de beroemde Engelse historicus Professor Jonathan Irvine Israel , ter afsluiting van zijn fellowship bij de Koninklijke Bibliotheek, een lezing waarin hij stelde: “ Dat de Nederlandse patriottenbeweging 1779 – 1795 , de eerste en enige grote Europese democratische massabeweging is geweest die vooraf ging aan de Franse revolutie . Voor ons begrip van de westerse Verlichting, is de Nederlandse radicale Verlichting, waarop de patriottenbeweging zich baseerde , van cruciaal belang geweest” (citaat).

Naast juridische kwesties begon Racer zich als verlichte geest eveneens te interesseren voor de politieke zaak. Zeker toen er een hevige strijd losbarstte tussen de prins- of oranjegezinden en de patriotten in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

De oranjegezinden bestonden uit edelen en regenten die door het regeringsreglement voor hun ambten vrijwel geheel afhankelijk waren van stadhouder Willem Batavus V van Oranje Nassau 1741 – 1784. Binnen de patriotten waren twee stromingen actief: de aristocratische patriotten die voor een republikeinse regentenheerschappij kozen en de democratische patriotten die voor een heerschappij van middengroepen in steden en op het platteland met bestuurlijke invloed, opteerden.

Op politiek gebied zette Racer zich met name in voor meer bestuurlijke macht van de stad Oldenzaal en de andere steden in Twente. Een aardig detail is dat de patriotten als symbool de *keeshond* 'voerden' terwijl bij de oranjegezinden de *mopshond* een symboolfunctie kreeg toebedeeld.

Joan Derk van der Capellen tot den Pol

In deze strijd speelde nog een andere patriot een eminente rol:

Joan Derk Baron van der Capellen tot den Pol 1741 - 1784 . Hij was een Gelderse edelman die lid was van de Ridderschap van Overijssel.

In de Ridderschap zaten edelen die als afgevaardigden van Twente, Salland en Vollenhove, het platteland vertegenwoordigden. De steden werden vertegenwoordigd door regenten afkomstig uit de drie steden: Deventer, Kampen en Zwolle. Samen vormden de Steden en de Ridderschap, de Staten van Overijssel.

Van der Capellen had zijn lidmaatschap voor een groot deel te danken aan de persoonlijke inzet van stadhouder Willem V . Maar dat zou hem niet beletten zich later op te werpen als leider van de Overijsselse patriotten en zodoende stelling te nemen tegen zijn begunstiger en de leden van de Ridderschap.

In 1775 verzette Van der Capellen zich tegen het uitleenen van de zogenaamde 'Schotse Brigade ' die in dienst van de Republiek was. Koning George III van Groot Brittannië 1738 – 1820 , oom van Willem V , verzocht om deze brigade te mogen inzetten tegen opstandige Amerikaanse koloniën.

De strijd van de patriot Van der Capellen werd gevoerd op twee fronten:

Ten eerste op het gebied van de buitenlandse politiek , met name de erkenning van de Verenigde Staten. Dus tegen Engeland en de stadhouder. Van der Capellen was goed bevriend met John Adams, de eerste Amerikaanse gezant in ons land en later President van de Verenigde Staten als opvolger van George Washington. Ook correspondeerde hij met vooraanstaande Amerikanen als Benjamin Franklin. Racer volgde de ontwikkelingen aan de andere kant van de Oceaan met meer dan gewone belangstelling en werd een vurig pleitbezorger van de erkenning van de Verenigde Staten !

Het tweede front waarop Van der Capellen met Racer zich manifesteerde, was de binnenlandse, politiek in Overijssel met een sterke nadruk op de afschaffing van de zogenoemde drostendiensten.

In 1784 sterft Van der Capellen op 44 jarige leeftijd en een half jaar later zijn vrouw Hillegonda Anna Bentinck. Beiden

worden bijgezet in een nieuw groot praalgraf te Gorssel. Wanneer het monument wordt beschadigd, worden de lijkkisten in het geheim naar de kerk in Gorssel overgebracht. Enige tijd daarna wordt het grafmonument door Oranjegezinde burgers uit Zutphen met buskruit opgeblazen.

“ Een man van die bekwaamheid en vaderlandsliefde “

Op 20 januari 1783 wordt Racer het burgerschap van de stad Oldenzaal verleend als dank voor verrichte diensten aan de stad. Op 7 maart maakt hij zijn rentree in het Oldenzaalse stadsbestuur . Reeds op 30 september maakt hij een ontwerpreglement dat op democratische wijze de verkiezing tot lid van het stadsbestuur, regelt. Naast de gereformeerden - toenmalige benaming van leden van de Hervormde Kerk - krijgen ook Rooms-katholieken,

Afbeelding van het opblazen van het grafmonument van Van der Capellen. Gravure van Reinier Vinkeles

Lutheranen, Mennonieten (Doopsgezinden) in Oldenzaal actief stemrecht. Ze dienen wel te beschikken over onroerend goed op stadsgrondgebied van minstens 200 ducaten, gelijk aan 50 gulden. Werkelijk een grote stap vooruit op weg naar gelijkheid.

Uit deze tijd dateert ook het eerste contact van Racer met Van der Capellen die hem vraagt uit te zoeken of het waar is dat in Twente, leden van elk huisgezin verplicht waren drostendiensten te verrichtten. Het verzoek wordt door Racer op karakteristieke en vakkundige wijze beantwoord: een algemene historische verhandeling over de ontwikkeling van de diensten der Overijsselse inwoners gevolgd door een specifieke verhandeling over de drostendiensten.

Voorlopig blijft het hierbij want Van der Capellen werd buiten de Statenvergadering gehouden en de drostendiensten bleven bestaan. Hoewel toen nog weinig werd bereikt, was het vuur van de bestrijding van de gehate drostendiensten opgestookt en het zou blijven branden.

De intensieve contacten tussen Racer en Van der Capellen waren voor het politieke succes van de patriotten van grote

betekenis . Door hun betrokkenheid bij deze publieke zaak ontstond er bij boeren en burgers in Twente een politiek bewustzijn!

Racer ontpopte zich tot een Twentse rechtsgeleerde avant la lettre . Zijn historisch onderzoek was en blijft een belangrijke bron voor de geschiedenis van het recht in Overijssel. “ Het is een geluk dat wij een man van die bekwaamheid en vaderlandsliefde als de heer Racer bezitten,” schreef Van der Cappellen.

OVERYSSELSCH E
GEDENKSTUKKEN,

ACHTSTE STUK,

EERSTE AFDEELING.

BEHELZENDE BREEDER AANTEKENINGEN
OVER HET RECHT VAN JAGT; EN
TOEPASSING VAN DEZELVEN OP DE
VOLKS-REGEERING VAN BATAAFSCH
NEDERLAND, BYZONDER VAN
OVERYSSEL.

MET BYLAGEN.

DOOR

MR. J. W. RACER.

Te CAMPEN,

Ter Drukkerye van J. A. DE CHALMOT,
MDCCXCVII.

**‘ Aan het volk van
Nederland ‘ en de ‘
Overijsselsche
Gedenkstukken’**

Er is echter nog een opmerkelijke overeenkomst tussen deze twee Overijsselse patriotten.

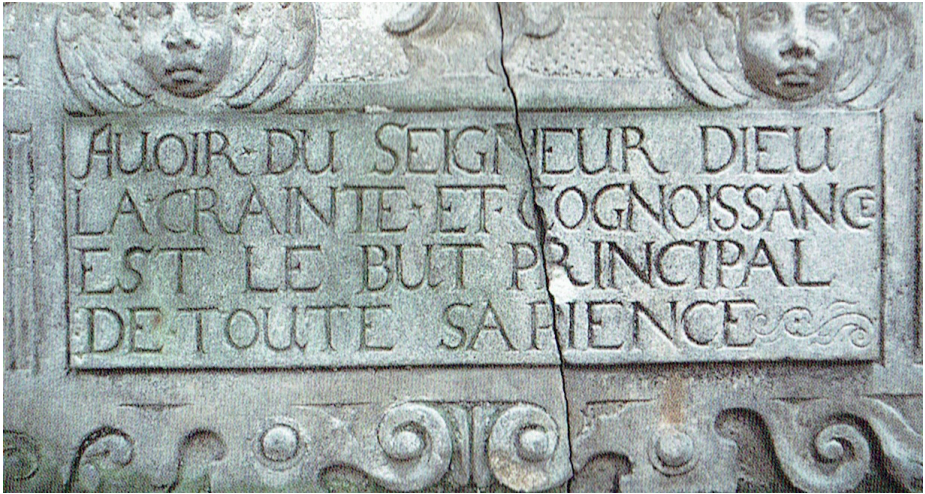
Beiden waren vaardig en zeer bedreven met de pen. Van der Capellen schudde in 1781 de natie wakker met zijn anoniem verschenen pamflet *Aan het volk van Nederland* waarin het Oranjehuis werd aangeklaagd en aangevallen en waarvan het slot als het ware een programma voor de

patriottenbeweging bevatte. Racer had een paar maanden daarvoor de kleine steden van Overijssel wakker geschud met het eerste deel (1781) van zijn *Overijsselse gedenkstukken*. Om die reden liep in Den Haag het gerucht dat Racer ook wel de opsteller moet zijn van het anonieme pamflet en het zou vlak over de grens gedrukt zijn.

In 1780 eiste de burgerij van Oldenzaal het recht van de jacht in de buurtschappen en boerschappen terug omdat men er achter was gekomen dat de burgerij dit recht voor

Achterzijde van het J.W. Racerhuis, daterend uit 1613. Achter de 3 ramen met de roedeindeling is de opkamer, eens de werkkamer van J.W. Racer

1748 wèl had bezeten. De stad verzocht Racer om een onderzoek te doen naar dit jachtrecht. Dit onderzoek was het begin van wat zou uitgroeien tot een *groots achtdelig werk van ongeveer 2800 pagina's*, de *Overijsselsche Gedenkstukken*

Jachtrecht

Er was in die tijd een hevige strijd aan de gang tussen prinsgezinden en patriotten binnen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Het was een tijd van economische achteruitgang met een beperkt aantal regentenfamilies die de politieke macht in handen hadden. Zo was in Overijssel de benoeming van stedelijke en provinciale besturen sinds 1748 vrijwel geheel van de Stadhouders Willem V Batavus afhankelijk en waren de meeste regenten dus prinsgezind. Wat kleine steden als

Schoorsteenmantelstuk gevonden in het J.W. Racerhuis in de opkamer in 1929, met: Avoir du seigneur Dieu la crainte et connaissance est le but principal de toute sapience. "De vreze en kennis Gods te hebben is het beinsel van alle wijsheid.

Oldenzaal en Ootmarsum betreft werd alle macht van de stadhouder via de drost uitgevoerd. De kleine steden waren zich ervan bewust dat de rechten die de regenten zich toe-eigenden niet altijd aan hen hadden toebehoord. En men eiste dan ook herstel van deze rechten en vrijheden. Racer verdedigt in het eerst deel van de gedenkstukken het standpunt dat de burgers ook het *recht op de jacht* hadden. Hij gaat ervan uit dat van oudsher iedereen gerechtigd was tot de jacht. Het was een recht dat iedereen van nature bezit en helemaal geen privilege voor edelen. Hij benadrukte dat het hier ging om *ongeschreven* gewoonterecht. De kleine steden konden dan ook geen schriftelijke bewijsstukken, in de zin van privileges, overleggen. Ze konden alleen verklaren dat het hier om een natuurrecht ging en dat zij van oudsher de jacht beoefend hadden. Racer maakte duidelijk dat dit probleem al twee eeuwen speelde. De kwestie van het jachtrecht was voor de drosten van het grootste belang om de stadjes onder hun invloed te brengen en uiteraard vanwege de inkomsten die zij ontvingen van de boetes bij overtreding. Racer trok met deze zaak de aandacht in vele kleine steden en het regende dan ook verzoeken bij hem om niet alleen het jachtrecht maar ook het ijkrecht te herstellen.

Drostambt

Het drostambt heeft in Twente een significante betekenis gehad. Oorspronkelijk was Twente een graafschap. De graven werden later vervangen door drosten. De drost of drossaard was daarvoor een functie aan de vorstelijke hoven. Hij vervulde administratieve diensten maar trad ook op als hoogste gerechtsambtenaar ter vervanging van de vorst. De naam drost is synoniem aan ambtman, meier, schout, baljuw enz..

Stadhouder WillemV benoemde meestal familieleden of bevriende edelen op deze post.

Tijdens de Betaafse Republiek nadat Willem V naar Engeland was uitgeweken, werd Jan Willem Racer benoemd als tijdelijke drost ('provisieel verwalter drost') van 1795 tot 1799 en hij stelt zelf zijn zoon Frederik Hendrik aan als Landschrijver (Advocaat Fiscaal). Inmiddels hadden de Fransen ons 'bevrijd' van de Orangisten en Hannoverianen .

*huidig interieur van de opkamer van de Groote Sociëteit
toentertijd werkkamer van J.. Racer*

Drostendiensten

De Drostendiensten stamden uit de Middeleeuwen en verplichtte boeren in Overijssel/Twente om tweemaal per jaar ‘ eens bij hooy en eens bij gras ‘ hand- en spandiensten te verlenen aan de drost. Kortom, een vorm van gedwongen arbeid voor de drost. Dankzij het onderzoek van Jan Willem Racer was Van der Capellen in staat deze drostendiensten aan de kaak te stellen. Ook verzamelde Racer gegevens over de ernstige misbruik van de diensten die de Drost van Twente en Salland maakte : Graaf Sigismund Van Heiden Hompesch tot Ootmarsum (1751-1790) .

Uit een geheel vergeten en ongepubliceerd Extract uit het Register van Ridderschap en Steden uit 1631 bleek dat deze diensten al 150 jaar geleden formeel waren afgeschaft in ruil voor een traktementsverhoging .

Van der Capellen voerde met de conclusies uit het onderzoek, actie onder de Twentse boeren. Hij verspreidde gratis zijn teksten en bewerkte zo voor het eerst in de Republiek de publieke opinie. De edelen en de drosten reageerden woedend en weigerden voortaan de toegang van Van der Capellen tot de ridderschapvergadering. Consequentie daarvan was ook dat hij werd uitgesloten van de Statenvergadering gedurende de periode van 1778 tot 1782. Maar de gezamenlijke actie van Racer en Van der Capellen bleek uiteindelijk toch succesvol, de diensten werden in 1785 afgeschaft.

Afschaffing van de drostendiensten: ‘de nijvre landman juicht , zijn vrijheid is hersteld’

Met de afschaffing van deze diensten werd Van der Capellen weer toegelaten tot de vergadering van de Staten van Overijssel. De boeren waren hem bijzonder dankbaar omdat zij door deze diensten zozeer vernederd waren geweest. Op aandringen van Racer boden de Twentse boeren Van der Capellen een oorkonde aan met een tekst van Racer zelf. Ook zorgde Racer er voor dat de boeren een gouden gedenkpenning aanboden met de tekst “de nijvre landman juicht, zijn vrijheid is hersteld”. Met het herstel van de jachtrechten wilde het echter niet erg vlotten. De kwestie lag moeilijk omdat toekenning van het jachtrecht het wapenbezit zou legaliseren en daarmee de bewapening zou vergemakkelijken van de exercitiegenootschappen ook wel vrijkorpsen genoemd (de lokale legertjes van de patriotten) . De stadhouder had geen macht over deze vrijkorpsen .

Zilveren penning van Johan Derk van der Capellen tot den Pol, (1741 - 1781)

Zilveren penning van Johan Derk van der Capellen tot den Pol met opschrift: "De Nijvere landman juicht, zijn vrijheid is hersteld"

Het exercitiegenootschap of vrijkorps te Oldenzaal stond onbetwist aan de top in Twente . Aan het hoofd – commandant – stond Jan Willem Racer . Zijn zoon Frederik Hendrik was secretaris van de krijgsraad van dit vrijkorps.

Regeren door en voor het volk

Inmiddels was Van der Capellen op 6 juni 1784, nog geen 44 jaar oud, overleden en nam Racer het roer over. Het tempo van de verandering beviel Racer niet erg. Evenmin de manier van actie voeren. Hij was van mening dat de kleine steden te weinig aan hun trekken kwamen. Deze krachtige houding was voor de Oldenzaalse burgerij de reden om een *twaaftledige burgercommissie* in het leven te roepen. Dit was nieuw in de geschiedenis van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Ze waren niet een officieel benoemd college waardoor ook niet-

gereformeerde personen zich konden aansluiten en hun stem konden laten horen. Doel van deze commissie was invloed uit te oefenen op de handel en wandel van de stadsbesturen. Bij monde van Racer gingen de kleine steden meer politieke eisen stellen. Wat verder opmerkelijk is dat Racer een duidelijk onderscheid aanbrengt in opstelling tussen democratie en aristocratie. Beide – zegt hij – beroepen zich op het feit dat ze het volk representeren. Maar een wezenlijk onderscheid is, dat in een aristocratie de regeringsleden op de vergadering verschijnen *‘als personen, aan wie de Oppermagt te samen, gelijk in een monarchie aan den Monarch alleen, in eigener persoonen toebehoort’* terwijl in een democratie, *‘de ingezetenen, die aan de Volksregeering deelhebben, niet zelfs ter Landsvergadering verschijnen, maar in die verschijning door anderen gerepresenteerd worden’ en daardoor ‘een tweede representatie plaats heeft’*. Kortom Racer verstaat onder representeren: regeren vóór en dóór het volk.

In de daarop volgende jaren ontstond een scheiding in de patriottenbeweging. De kleine steden eisten van de grootstedelijke patriotten herstel van hun rechten terwijl de laatsten zich hierom niet bekommerden, zij waren vooral gespitst op de *uitschakeling van de stadhouder*.

In 1786 werd Racer tot burgemeester gekozen. De verhouding tussen hem en de drie zittende burgemeesters was niet geweldig vanwege zijn politieke idealen.

Racer gaat de bevolking mobiliseren en in de nieuwe ‘gemeenteraad’ van acht kwamen nog vier medestanders. Voor Oldenzaal eiste hij het recht op dat elk besluit van de Staten van Overijssel eerst aan een kritisch onderzoek

moest worden onderworpen voordat het werd goedgekeurd. Dit eigenzinnige, anderen noemen dit het progressieve, optreden van Racer maakte hem niet populair in Zwolle. Zijn wantrouwen tegen de grote steden zou worden bewaarheid. De kleine steden werden in hun recht van ijk hersteld, maar over politieke rechten werd slechts in vage bewoordingen gesproken. Tot grote schrik van de andere kleine steden wilde Oldenzaal onder aanvoering van Racer de drie grote steden ter verantwoording roepen.

Opstand?

In augustus 1786 gaven de Gelderse Staten, de stadhouder – toen verblijvend op Het Loo - opdracht de opstandige stadjes Elburg en Hattem, met zijn leger te bezetten. Bij honderden trokken Overijsselse patriotten naar Hattem om het stadje te verdedigen. Ook Racer was van de partij en vertrok met zestig patriotten uit Oldenzaal . Een burgeroorlog dreigde en het was niet uitgesloten dat ook Overijssel wegens de vele steun die het verleende bij deze Gelderse kwestie betrokken zou raken. De patriotten wisten echter maar al te goed dat hun vrijkorpsen niet opgewassen zouden zijn tegen de troepen van de stadhouder. Veel patriotten zetten het daarop op een vluchten. Racer en zijn mannen waren tot Holten gekomen en ontvingen daar bericht dat hun steun niet meer nodig was. Onverrichter zake keerden ze huiswaarts.

Kwaadwillige machinatiën

Dat het drostambt J.W. Racer nog in grote moeilijkheden zou brengen, ondervond hij in 1799. Toen beleefde Oldenzaal enige zeer opwindende dagen. In augustus van

dat jaar was een Engels-Russisch leger Noord-Holland binnen gevallen om daar een tegenomwenteling ten gunste van de verdreven stadhouder te bewerken. Meer Prins- of Oranjegezinden die met de komst van de Fransen in 1795 het land uitgevlucht waren, de z.g. emigranten, keerden nu weer terug. Begin september deden enige honderden van deze uitgewekenen, allen gewezen officieren, vanuit Pruisen een inval in Twente, waarbij ze doordrongen tot Enschede. Hier koos toen ook het volk partij voor de prins en de oranjekokardes werd er weer gedragen. De derde september kwam een dertigtal emigranten onder Kolonel Baron van Dongen vanuit Enschede naar Oldenzaal. Ze gedroegen zich als overwinnaars en drongen door tot in het raadhuis, waar de raad juist vergaderde. De emigranten kwamen daar met allerlei onware berichten en onredelijke eisen. Zo vertelden zij, dat de prins weer terug was in Den Haag en de contrarevolutie in Holland tot stand was gekomen. Ze eisten, dat de regering van de stad weer veranderd zou worden, de *vrijheidsboom* – symbool voor vrijheid en democratie van de patriotten meestal met een Phrygische muts in de top - omgehakt en iedereen weer oranje zou dragen. De kolonel dreigde met zware straffen tegen alle “kwaadwillige machinatiën aan lijf, leven en goederen” en vermaande ernstig dat de oude orde van zaken, weer volledig in ere zou worden hersteld.

Burgemeester Racer

Burgemeester Racer werd enige uren in zijn huis onder arrest gehouden, maar weer ontslagen, toen de emigranten 's avonds om tien uur weer naar huis vertrokken. Dezelfde nacht kwam een Pruisische officier uit Epe in Oldenzaal aan om informatie in te winnen over wat

PS de GARDE
RIOTTIQUE
LANDOISE
1764

er was voorgevallen. Hij deelde mee, dat de emigranten van zijn chef, de veldmaarschalk, slechts toestemming hadden verkregen om tot hier door te dringen, onder de voorwaarde, dat ze ongewapend en op vriendschappelijke wijze zouden proberen het gezag van de prins te herstellen. Zij hadden om zes uur terug moeten zijn en men was ongerust geworden over hun lange uitblijven, temeer daar er geruchten waren, dat ze waren omgekomen. Drie dagen later, de 6e september, kwamen de emigranten uit Enschede terug, nu vergezeld van honderd gewapende boeren uit Lonneker. Ze bezetten direct het stadhuis, zonder daarbij veel tegenstand te ondervinden, daar de burgerwacht was vertrokken. Eén schutter was achtergebleven, de knecht van hoedemaker Heinink. Waarschijnlijk in paniek geraakt, loste hij enige geweerschoten op de indringers, waardoor een paar boeren licht gekwetst werden. Er werd teruggeschoten en de hoedemaker sprong in zijn angst uit een bovenraam in een lindeboom. Hij kwam er ongedeerd van af. De commandant van de schutterij, kolonel Nieuwenhuis, die ook nog op het stadhuis was, wilde door een deur vluchten, maar werd door een kogel in de schouder getroffen. Intussen hadden de emigranten, verstoord over het vermeende verraad, het stadhuis met een ieder die zich daar bevond, in hun macht gekregen, ook mr. Jan Willem Racer. Hij werd als zondebok aangewezen voor alles wat gebeurd was. Men nam hem gevangen en dreigde hem als hoofd van de Patriotten, met de dood. De tweede officier trok als een razende zijn degen en wilde

Wachtlokaal van de patriotten. Boven de schouw hangt een beeltenis van J.D. van der Capellen. Links boven staat de tekst: "Corps de Garde Patriottique Hollandse

Racer te lijf. Deze ontkende iets van de schietpartij af te weten, maar gaf met fierheid te kennen, dat hij zich het tot een eer rekende tot de Patriotten te behoren. Hij werd in de gevangenis op het stadhuis gebracht, waar hij de nacht overbleef onder bewaking en bespotting van een grote groep tegenstanders. De volgende morgen bracht men hem op een ammunitiewagen naar Springbiel, even over de grens. Dezelfde avond werd hij echter weer in vrijheid gesteld, nadat men hem tot de belofte had geprest, dat hij direct of indirect niets tegen de Prins van Oranje en zijn belangen zou ondernemen. Bij niet nakomen van deze belofte zou dat ten strengste op hem of op zijn vrouw en kinderen verhaald worden. Ook dwong men hem een brief te schrijven met de inhoud dat hij als gijzelaar moest worden beschouwd en als onderpand diende voor de eerste de beste emigrant, die gearresteerd of gedood zou worden. Hij verzocht daarop wel dat men alle maatregelen zou nemen en dat hij niet een onverdiend slachtoffer zou worden. Deze brief werd echter nooit verzonden omdat hij door Kolonel van Dongen werd achtergehouden.

Burgemeester Racer kreeg nu zijn vrijheid terug. Direct daarop rukte Kolonel Queijssen, commandant van de gewapende Bataafse burgerwacht in het Departement van de Oude IJssel met zijn Bataafse troepen Oldenzaal binnen en maakte kort en krachtig aan alles eeneind. De vijand nam de benen, de voormalige patriottische bestuurders werden gelast hun post weer in te nemen en de door de emigranten aangestelde personen moesten het raadhuis verlaten. Zo behoorde deze veelbewogen septemberweek van 1799 weer tot het verleden.

Al deze gebeurtenissen, deden Mr. Racer echter besluiten

zijn ontslag te vragen als verwalter-drost van Twente.

Het brein achter de Twentse steden

De patriottenbeweging in Overijssel is een complex verschijnsel. Dat is in de eerste plaats te wijten aan de heterogene samenstelling van het gewest en zijn ingewikkelde bestuur- en rechtssysteem. De tegenstellingen tussen Prinsgezinden, Ridderschap en Steden, tussen kleine en grote steden maken het moeilijk de positie van de leider van deze beweging te bepalen. Zeker is wel dat Van der Cappellen de coördinator was die alles vanuit nationaal standpunt bezag en Racer kan gezien worden als de leider van de kleine steden. Als zodanig was Racer onontbeerlijk voor Van der Capellen.

De Overijsselse patriotten keerden zich in het begin vooral tegen bestaande misstanden: drostendiensten, jachtrecht, jachtgericht en ijkrecht. Doel was de boeren en burgers te bevrijden van de overheersing van de drosten en het onrecht te bestrijden. Het middel daartoe was het verrichten van historisch onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van wetten en instellingen, de opsporing van misbruiken en het sturen van verzoekschriften met het nodige bewijsmateriaal. Hiermee zou vooral Racer zich inlaten en tegen deze achtergrond dienen we zijn Overijsselsche Gedenkstukken te bekijken. Hij was het brein der kleine steden. De initiatieven van Racer zorgden ervoor dat de beweging der kleine steden bijzonder aan kracht won.

Het doel van de staat is de vrijheid

Het gezicht van de patriottenbeweging in Twente werd in sterke mate bepaald door Jan Willem Racer. Zijn

democratische houding kan wellicht het beste worden vergeleken met de politieke filosofie van Spinoza in een paar woorden: ‘het doel van de staat is de vrijheid’.

De 18^e eeuwse Nederlandse republiek was ten tijde van de Bataafse Republiek geen land in revolutie. Toch zijn beide patriotten Racer en Van der Capellen overtuigende, ideologische, en in bestuurlijke en politieke zin echte vrijheidstrijders geweest. Het vaak bekritiseerde zelfstandige optreden van Racer – het woord eigenwijsheid zou op hem van toepassing kunnen zijn – moet worden gezocht in zijn gevoel voor rechtvaardigheid en redelijkheid maar bovenal in waarachtigheid. Met zijn juridische kennis en attitude wordt zijn handelen in bovengeschetste geschiedenisfeiten, bevestigd door de Staatsregeling van 1798 van de Bataafse Republiek – *de facto de eerste grondwet van Nederland*. De grondwetteksten van Gijsbert Karel van Hogendorp: ‘Grondwet voor de Vereenigde Nederlanden 1814’ en de ‘Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden 1815’ en die van Johan Rudolf Thorbecke uit 1848 zijn van later datum.

De Staatsregeling van 1798 was overigens in velerlei opzicht een meer progressieve wet dan die van 1814, 1815, en die van 1848. Het Huis van Oranje kwam in die van 1798 niet meer voor.

Voorafgaand aan de Staatsregeling vond in 1799 een nationaal referendum plaats. Ook daarin was de Bataafse Republiek een voorbeeld. Ons nationaal referendum voor de Europese Grondwet gaat dus terug tot de Bataafse republiek. De slechts elf jaar bestaande Bataafse Republiek werd pas uitgeroepen op 19 januari 1795 , één

dag nadat stadhouder Willem V van Oranje-Nassau naar Engeland vluchtte. Racer was toen negenenvijftig jaar. In 1805 benoemde Napoleon een vooraanstaande patriot en Bataafs staatsman Rutger Jan Schimmelpenninck tot raadpensionaris, en een jaar later zijn broer Lodewijk Bonaparte tot Koning van Holland.

Velen bestempelden Racer tot een democraat naar het model van *Grondwettige Herstelling van het INederlands staatswezen 1784/1786*. Het politieke program van de patriotten kreeg gedurende de voorbereidingen, die in 1795 zouden leiden tot de Bataafse republiek, gestalte door middel van pamfletten en periodieken. Deze Grondwettige Herstelling kan worden beschouwd als een handboek voor modernisering in die tijd. Begiftigd met een grote historische en politiek-theoretische deskundigheid maakte Racer wellicht minder geschikt voor de praktische politiek. Volgens zijn kleinzoon Van Wulfften Palthe waren standvastigheid en volharding in een eenmaal ingenomen standpunt, opvallende familietrekken.

Racer leefde in een tijd waarin het ontstaan van onze onafhankelijkheid werd herdacht; de Unie van Utrecht van 1579, het Plakkaat van Verlatinghe uit 1581 en het afzweren van Filips II.

Ook de Amerikaanse vrijheidstrijd van 1776 werd actief ondersteund door Nederlandse patriotten. Nederland was in 1782 het tweede land – na Frankrijk in 1778 - dat de Verenigde Staten erkende!

Racer heeft met succes gevochten voor de rechten van de Twentse steden Oldenzaal, Enschede, Goor, Delden, Rijssen en Ootmarsum, die zich op 28 november 1762 “*De Verenigde Steden van Twente*” gingen noemen.

Bij zijn overlijden in 1816 te Oldenzaal had Jan Willem Racer een zevenenvijftig jaar durende rechtspraktijk uitgeoefend.

N° 119 Op heden den *derden October* des jaars achttien honderd en *achtien*,
des *mid dachs* ten *vijf* uren, compareerden voor mij
Frederik Carel Willem Stok *Wingemeester* der *Gemeente*
Oldenzaal Provincie *Overijsel*, waarnemende de functie van
Officier van den Civielen Staat,
Lodewyk van Noort oud *negen en veertig* Jaar
doorgelooft en *Philip Jongbloed* oud
negeneer *zeventig* Jaar, landman
ewelke mij hebben aangegeven, dat *Jan Willem Racer* oud *en*
achtzig Jaar, weduwnaar van *Johanna Harntlyn*
onende te *Oldenzaal* op den *eersten* *daag*
overleden is, des *avond* ten *Leif* uren, ten *Lynen* huize
staande in de *stad Oldenzaal*
Ten gevolge van welke aangave ik deze Akte geformeerd heb, en, na gedane voorlezing, geteekend
ingef *de* *commissarissen*
J. van Noort
P. Jongbloed *A. W. Stok*

Overlijdensakte J.W. Racer 01-10-1816

In aantekeningen van de begraafplaatsen in de Plechelmuskerk staat dat een Dr. Racer zijn vermeende rechten op grafplaats 14 opgeeft ten baten van Burgemeester Stork.

Grafplaats 22 was in 1796 eigendom van Dr. J.W. Racer evenals grafplaats 23. De beide grafplaatsen behoorden voordien toe aan Herman Davina. Bij grafplaats 23 staat vermeld, dat hij toebehoorde aan J.W. Racer.

In een lijst van begraven in de Plechelmuskerk noemt Weeling in 1840 een aantal geestelijken en prominente bestuurders van de stad Oldenzaal, die in de kerk begraven zijn. De sterfdata geven Allan een datum vóór 1810. De Laatste pastoor, die er zelfs herbegraven is, was pastoor Mulder, waarvan Weeling schrijft, dat zijn lijk in 1810 opnieuw voor het hoofdaltaar ter aarde werd besteld. Na 1 januari 1810 werd de kerk overgedragen aan de Katholieken en vele grafzerken zijn meegenomen naar de nieuwe Hervormde kerk en daar binnen in het looppad of buiten de kerk neergelegd. Of er herbegravingen plaats hebben gehad wordt niet vermeld.

Het besluit van koning Lodewijk Napoleon van maart 1809 bepaalde, dat er in de kerk niet meer begraven mocht worden.

In artikel 1 staat: "Te rekenen van de 1e van de Louwmaand van het jaar 1810 zal de Groote kerk te Oldenzaal aan de Roomsgezinden aldaar worden afgestaan, na welke tijd in de zelve niet zal worden begraven, behoudens het Regt de eigenaren van graven om de grafzerken te reclameren".

In de loop van 1809 hebben de Hervormden de grafzerken weggehaald en de achtergebleven zerken zijn na 1810 allen gebruikt om omgekeerd als gangpad te dienen.

Conclusie van het geheel is dat Jan Willem Racer niet in de Plechelmuskerk begraven kan zijn. Hij moet begraven zijn op het kerkhof rond de Plechelmuskerk.

Anna Jacoba Wilhelmina Racer-Werndly (1735-1810).
Geschilderd door Menninshaum 1754, Stedelijk museum Zwolle
Foto: R.Riezenbos

*Bozzetto voor het bronzen beeld van J.W. Racer.
Ontwerp van Eric Claus (Haarlem 1936)
emeritus hoogleraar Beeldhouwen aan de Rijks
Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.*

* Bozzetto is een vakterm (It.) voor een proefmodel
of eerste ontwerp van de kunstenaar.

NAWOORD

De achttiende eeuwse rechtshistoricus mr. Jan Willem Racer is de belangrijkste patriot in Twente geweest. Hij heeft met succes gestreden voor de democratische rechten van de Twentse steden en voor de verbetering van het lot van de Twentse boeren.

Om deze belangrijke Twentenaar te eren en hem ook voor de huidige en toekomstige generatie uit de vergetelheid te halen heeft de Stichting J.W. Racerhuis samen met de Vereniging De Groote Sociëteit , het initiatief genomen een bronzen beeld te plaatsen in de nabijheid van het naar hem genoemde huis aan de Marktstraat in Oldenzaal waar hij tot zijn dood in 1816 heeft gewoond en gewerkt.

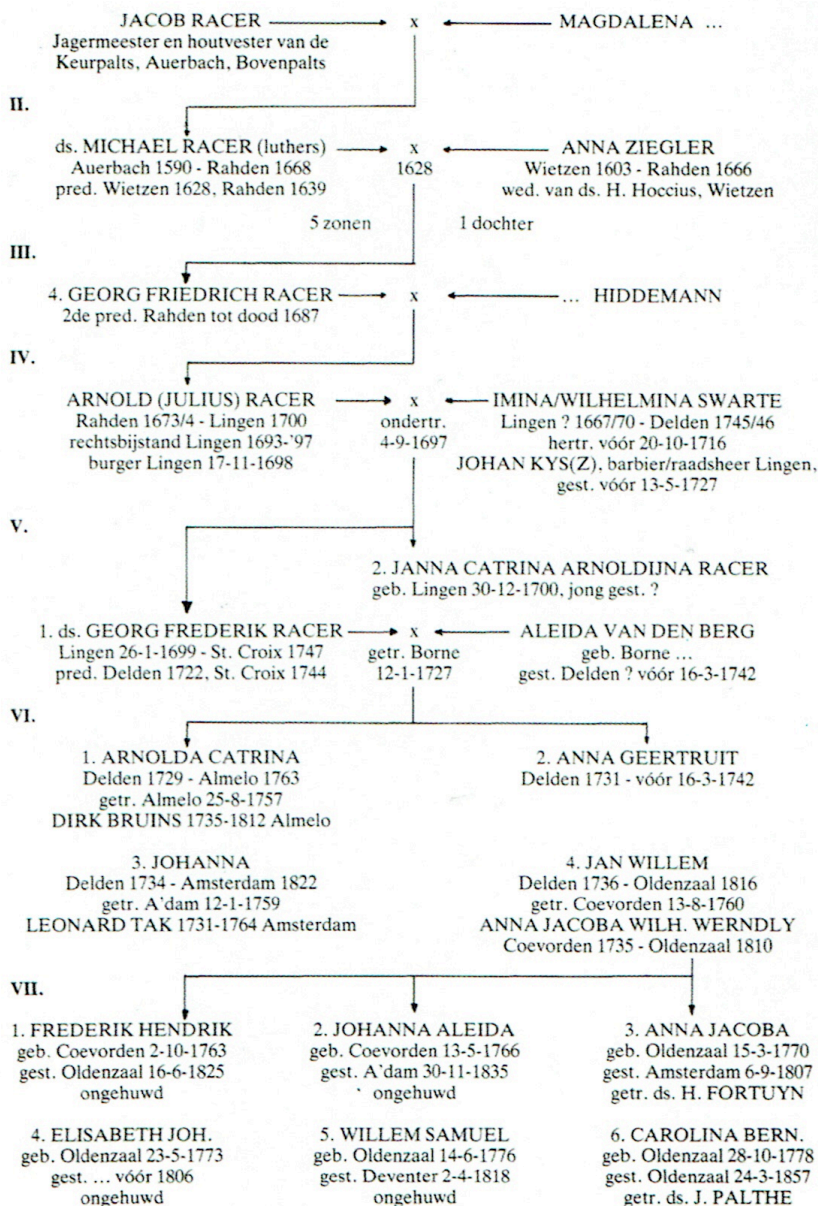
Het is de intentie om via dit beeld aandacht te schenken voor de betekenis van Racer als pleitbezorger voor de verlichte ideeën van de Nederlandse patriottenbeweging die ruim tweehonderd jaar geleden als grondslag mogen worden beschouwd voor onze huidige parlementaire democratie.

De voormalige hoogleraar beeldhouwen aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, Erik Claus is gevraagd het bronzen beeld te ontwerpen.

Commissie “Beeld Jan Willem Racer”

Hans Krakers , voorzitter.

Geslacht Racer

*Carolina Bernardina Racer
geboren te Oldenzaal in 1778 en
overleden te Oldenzaal in 1857.
Gehuwd met ds. J Palthe. Gezin
telde reeds 5 kinderen toen in 1804
Johannes Fredrik geboren werd.
Hij kreeg de achternaam Racer
Palthe. Het was inmiddels
onwaarschijnlijk geworden dat de
zonen van Jan Willem Racer nog
ooit zouden trouwen, dus moesten

er andere wegen gezocht worden om de naam Racer te
bewaren. Na het overlijden van Jan Willem en zijn vrouw
werden in gezin Palthe nog twee zoons geboren. Eén daarvan
kreeg de naam van Wulfften Palthe. Carolina Bernardina werd
hiermee de stammoeder van tegenwoordig honderden
nakomelingen in mannelijke en vrouwelijke lijn. Dat zijn de
Racer Palthes, de talrijke van Wulfften Palthes en alle
aangehuwden en hun kinderen. Met Carolina's dood stierf de
laatste van de Twentse Racers. Slechts bij de Racer Palthes
leeft deze in oorsprong Slavische naam nog voort.

Belangrijke publicaties van J.W. Racer

- Overijsselse Gedenkstukken, (8 delen)
- Almeloze oudheden. 1783. Uitgever J.A. Chalmot, Kampen
- Betoog aangaande het tegenwoordig geschil over de opvolging in de heerlijkheid Almelo. 1783. Twee delen. Uitgever J.A. Chalmot, Kampen

Geraadpleegde literatuur.

- G.J. Mecking, 'Mr. Jan Willem Racer, leider der patriotten van de Overijsselsche kleine steden', in Overijsselse Historische bijdragen, VORG, 101 stuk, Waanders Zwolle, 1986
- A.A.W van Wulfften Palthe, 'Levensschets van Mr. J.W. Racer', Zwolle 1886.
- Jan en Annie Romein, 'Joan Derk van der Cappellen 1741 – 1784, De tribuun der burgerij', in Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen, 1977
- J.W. Racer, 'Overijsselsche Gedenkstukken, 8 delen, Leyden, Campen 1781 - 1797
- Paul Brood, 'Het drostenhuis in Ootmarsum', Hilversum, 2009
- Dr. Seijer Troost, 'De Groote Sociëteit 1897-1997', Verhaag Grafische Dienstverlening, Oldenzaal 1997.
- Patriotten in Twente, in 'Ons Oldenzaal, jaargang 2, nummer 1, 2007
- Dr. Seijer Troost, 'De Voorgeschiedenis van de Vereniging De Groote Sociëteit te Oldenzaal, 1784 -1897' Oldenzaal 2007
- Hella Haasse, 'Schaduwbeeld of het geheim van Appeltern' Querido, Amsterdam, 1989. (roman over Van der Cappellen)

Colofon

Uitgave:

Stichting J.W. Racer Huis
Marktstraat 15,
7571 ED Oldenzaal
Tel.: 0541-512768

Auteur:

J.W. Mistrat Haarhuis

Juni 2010

ISBN: 978-90-9025404-3

Medewerkers:

Gerhard Fliehe Boeschoten
Helmut Heijstek
Hans Krakers,
Ruud Olde Dubbelink, conservator
Museum Het Palthe-Huis
Seijer Troost
Vereniging De Groote Sociëteit Oldenzaal
Stedelijk Museum Zwolle waar de schilderijen
van Racer en zijn vrouw zich bevinden.

Productie en realisatie:

Jan Verhaag

